

**PROBLÉM NÁRODA V SLOVENSKOM FILOZOFICKOM  
MYSLENÍ V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA**

JANA BALÁŽOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BALÁŽOVÁ, J.: The Problem of Nation in Slovak Philosophical Thought in the First Half of the 20th Century  
FILOZOFIA 2001, 56, No 1, p. 1

The paper deals with the problem of nation in Slovak philosophical thought in the first half of the 20th century on the cultural, social and political background of that period. The author emphasizes the impact the modernization ideas had on the theoretical attitudes of some authors in this field. These developments resulted in a permanent conflict between the traditionalist and the modernization conceptions, characteristic of the period. She focuses particularly on the attitudes of the Christian-catholic conservative line, represented by the Christian nationalism of J. Tiso, Š. Polakovič, as well as on the views of moderate Christian intellectuals (M. Chladný - Hanoš and his followers) as contrasted to the modernization attitudes of Slovak defenders of the idea of czechoslovakism.

Štúdia sa zaoberá reflexiou problému národa v slovenskom filozofickom myslení v priebehu prvej polovice 20. storočia na pozadí kultúrno-spoločenských a politických pomerov súdobého Slovenska. Dôraz sa kladie na vplyv modernizačných ideí na vývin prístupov k riešeniu problematiky na začiatku 20. storočia a z toho vyplývajúci, po celé skúmané obdobie pretrvávajúci konflikt medzi tradicionalistickými a modernizačnými koncepciami. Hlavná pozornosť je sústredená na prezentáciu názorov kresťansko-katolíckej konzervatívnej vetvy, reprezentovanej v línii kresťanského nacionalizmu J. Tisom a Š. Polakovičom, a u kresťanských intelektuálov umiernennej línie M. Chladného-Hanoša a jeho nasledovníkov v kontrapozícii k modernizačným názorom slovenských čechoslovakistov.

Myšlienkové prúdenie na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia bolo rámcované úsilím slovenskej národne orientovanej inteligencie o emancipáciu slovenského národa. Sociálne a kultúrne vývinové trendy v spoločnosti nachádzali svoju odozvu i vo sfére filozofického myslenia v podobe formovania názorov na otázku národa.

Pre uvedenú dobu v stredoeurópskom kontexte vôbec, a inak tomu nebolo ani na Slovensku, bolo charakteristické, že protagonisti politiky splývali s protagonistami (národnej) kultúry. Tak aj slovenskí národovci - predovšetkým literáti, kňazi a učitelia - v tej dobe celkom prirodzene plnili zároveň aj úlohu ideologických a politických predstaviteľov národného spoločenstva, vytvárali jeho emancipačný program a zároveň sa aj podieľali na jeho plnení.

Vzhľadom na perspektívy existencie Slovákov v Uhorsku na konci 19. storočia v podmienkach zvýšeného národnostného útlaku, a to tak po stránke hospodárskej, ako aj po stránke politickej a kultúrnej, keď bol takmer úplne paralyzovaný život rodiacej sa slovenskej spoločnosti, pred slovenskou inteligenciou stála naliehavá úloha zachrániť



Slovákov ako svojbytné národné spoločenstvo. Cieľom zápasu odohrávajúceho sa na frontoch spoločenského a kultúrneho života bolo úsilie o národnú obrodu či v tejto fáze skôr o konštituovanie slovenského národa ako sociálno-kultúrnej a politickej entity. Predstavitelia národnej inteligencie podriaďovali tomuto cieľu všetku svoju intelektuálnu i praktickú činnosť, ktorá bola zameraná predovšetkým dovnútra spoločenstva - rôznymi formami i úrovňami vzdelávania sledovali cieľ národného uvedomovania jeho príslušníkov. Najmä literatúra, dramatická tvorba a publicistika pre svoju zrozumiteľnosť a prístupnosť sa v tej dobe stali prostriedkami kultivácie spoločenstva, ktorá mala za cieľ priviesť ho až k jeho národnému sebauvedomeniu. Filozofické myslenie odrážajúce sociálno-politické a kultúrne dianie sa rozvíjalo prevažne v tých smeroch a v takom rozsahu, v akom mohlo aktuálne napomôcť hlavnému cieľu tej doby - záchrane a obrodeniu slovenského národa. Rovnako aj jeho funkčnosť - užitočnosť, významnosť bola posudzovaná podľa naplňovania tohto princípu.

Európske filozofické myslenie na prelome storočí zasiahli hlboké zmeny, ktoré výrazne poznamenali samotné chápanie zmyslu a úlohy filozofie. S koncom 19. storočia nastal koniec veľkých filozofických celkov a dovtedy nosnej idey kontinuity a celostnosti, začiatok 20. storočia bol poznamenaný nástupom diverzifikačných a diferenciacných procesov, ktoré zasiahli všetky oblasti myšlienkového diania v celej Európe, Slovensko nevynímajúc.

Avšak aj napriek mohutnému duchovnému prúdeniu v európskom kontexte slovenské národnoemancipačné hnutie na prelome storočí si zachovávalo prevažne konzervatívny charakter, ktorého základy položili národní buditelia v 19. storočí. Dve hlavné ideové orientácie dedičov konzervatívnej národnoobrodeneckej idey - tradicionalistická, prevažne luteránska skupina v Martine (Vajanský, Škultéty) a katolícke krídlo národovcov (A. Hlinka, F. Juriga) - udržiavali i naďalej pri živote myšlienku homogénneho, vnútorne neštruktúrovaného, výrazne kresťanský orientovaného národa rurálneho charakteru. Preferované hodnoty schématickej ľudovosti, rurálnosti, idea mesianizmu, panslavizmu, až rusofilstva na prahu nastupujúceho 20. storočia nadobúdali retardačný charakter - v meniacich sa sociálnych, politických a kultúrnych podmienkach pôsobili z hľadiska potenciálneho rozvoja slovenského národa kontraproduktívne.

Hlavný - tradicionalistický - prúd inteligencie aj naďalej preferoval orientáciu na východ - hlásal potrebu primknutia sa k rodine slovanských národov, zdôrazňoval myšlienku slovanskej vzájomnosti či, dovedené do extrémnej podoby, ideu rusofilského panslavizmu založeného na idealizovanej predstave mocného ruského impéria - ochranu slabších slovanských národov. Jeho predstavitelia sa bránili akejkolvek zmene oproti "overeným" ideálom predkov a trpeli vážnymi obavami z možných negatívnych vplyvov cudzích myšlienok, t.j. voľnomyšlienkarstva zo západnej Európy.

Avšak aj napriek zjavnému odporu ideových dedičov národných buditeľov postupne dochádzalo k výraznejšej diferenciácii názorov aj na otázku národa. Aj keď kultúrno-spoločenská klíma bola priaznivejšia pre presadzovanie tradičných nacionalistických ideí, modernizačné trendy si našli svojich propagátorov aj na Slovensku. Vzhľadom na sťažené prenikanie nových myšlienok do slovenského prostredia možno ich často mechanické - nespracované prijímanie a zjavný eklekticismus chápať tiež ako netrpezlivú, ale úprimnú snahu ich nositeľov o skoré vymanenie sa z petrifikovaných



schém neschopných vývoja, ako úsilie o modernizáciu spôsobov budovania (moderného) slovenského národa.

Časť inteligencie, ktorá si uvedomovala nereálnosť, ba v danej chvíli až škodlivosť romantického vizionárstva a jednostrannej slavianofilskej orientácie, ako boli propagované martinskými konzervatívami, sa zoskupila okolo časopisov *Hlas* (1898-1904) a neskôr *Prúdy* (1909-1914).

Národnoobrodzovací program hlasistov (Šrobár, Blaho) i mladších prúdistov (Štefánek, Houdek, Votruba) vychádzal z ideových zdrojov západnej, predovšetkým českej proveniencie. Do slovenského prostredia vnášali modernizačné myšlienky a trendy tak, ako si ich osvojili z prác T. G. Masaryka.

Filozofickým základom tradicionalistických národovcov bola tradičná idealistická metafyzika, formujúca myslenie 19. storočia. Jej podstatnou charakteristikou je vytváranie klasických filozofických systémov pozoruhodných logickou konzistentnosťou na jednej strane, avšak na strane druhej, v podmienkach prebiehajúcich zmien v globálnom meradle, je charakteristická svojou odtrhnutosťou od reality. Hlasisti v záujme prekonať obmedzenia tradicionalistického konceptu odmietli romantizmus a špekulatívizmus tradičnej metafyziky 19. storočia a hoci hlasizmus samotný nebol filozofickým smerom v užšom slova zmysle, vo svojom programe sa opieral o nové filozofické smery západnej Európy, o racionalizmus moderných scientistických ideí.

Z oblasti vizionársko-mesianistického snenia o budúcnosti národa hlasisti prenášali dôraz na jeho reálne každodenné fungovanie, poukazovali na dôležitosť aktivizácie slovenského národného života. Práve tento presun ťažiska záujmu bol momentom obratu k realistickej filozofii česko-slovenskej národnej jednoty T. G. Masaryka. Pre hlasistov boli svojím novátorstvom príťažlivé nosné idey Masarykovej filozofie - realizmus, konkretizmus, aktivizmus, idey demokracie, humanizmu a mravnej obrody národa. Na rozdiel od dovtedy úzko jazykovo-kultúrne vymedzovaného obsahu pojmu národ "... vymedzujú obsah pojmu národa nielen rečovou, kultúrnou, etnickou a politickou zložkou, ale aj zložkou hospodárskou a sociálnou" ([1], 160).

Hlasistický alternatívny prúd v národnoemancipačnom procese bol založený na analýze konkrétnej situácie, na jej kritickom zhodnotení a hľadaní východísk, ktoré nachádzali v sebaaktivizácii, v propagácii modernej vedy a nových filozofických prúdov, v edukačných programoch, vo zveľaďovaní jednotlivca, a tým celej spoločnosti. Do ospalého, pasívneho spoločenstva uzavretého vo vlastnom svete tradícií, chrániaceho sa nebezpečných myšlienok (predovšetkým sekulárnych - t.j. modernej pozitivistckej vedy a nových filozofických prúdov) sa pokúšali vnieť vedu, racionálne poznanie sveta, jeho zákonitostí, aby mohli nachádzať možnosti jeho ďalšieho rozvoja. Spolu s T. G. Masarykom zdôrazňovali potrebu vlastného aktívneho prístupu ako podmienky rozvoja, tzv. "drobnej práce", drobných reforiem, neromantizovanú konkrétnu činnosť, zodpovednosť za seba samého i voči spoločenstvu, výsledkom čoho mala byť modernizácia spoločnosti.

Hlasisti a neskôr i mladší prúdisti prevzali ideu česko-slovenskej národnej jednoty v záujme ochrany slovenského národa v podmienkach národnostného útlaku. Nezaoberali sa problémom špecifickosti národov, ich prvotným záujmom bolo prakticky naplňovať pojem národa v konkrétnej situácii. Ich cieľom bola reálna emancipácia



slovenského národa, a to v konkrétnych oblastiach hospodárskeho, sociálneho, politického a kultúrneho života, dosiahnutie jeho modernizácie v európskom kontexte. Prijali myšlienku československej národnej jednoty, pretože v spolupráci dvoch blízkych národov nachádzali budúcnosť pre svoj vlastný národ. Orientáciou na kultúrne blízky český národ a prijatím Masarykových ideí definitívne zavrhlí romantizujúce mesianistické slavianofilstvo konzervatívnej tradicionalistickej línie národnárov. Hoci boli skôr pasívnymi receptormi ideí ako ich tvorcami, ich nesporným prínosom pre súdobé riešenie problému národa bolo prinesenie úplne nového, potenciálne uskutočniteľného národnoemancipačného programu do slovenského prostredia.

Začiatkom 20. storočia slovenský národ jestvoval len ako etno-kultúrna jednotka, ešte nebol plne konštituovaný v zmysle sociálno-politickej jednotky. M. Hodža poznamenal, že "my sme ešte ako národ nezačali žiť", a preto tak on, ako aj ostatní hlasisti a prúdisti vkladali nádeje do idey československej národnej jednoty v nádeji, že oba národy budú spolu a vedľa seba žiť. Neskôr z politických dôvodov opustili koncepciu dvoch národov v záujme vybudovania jedného silného spoločného národa československého, ktorý by nebol následníkom ani jedného zo svojich dvoch prvkov, ale vznikla by úplne nová národná jednotka.

Počas vojnovej agónie Rakúsko-Uhorska jednotlivé národy multinacionálneho impéria sa začali výraznejšie mobilizovať v národnoemancipačnom boji. Aj politickí predstavitelia Slovákov a Čechov doma i v zahraničnom odboji postrehli možnosť zavrieť národnoemancipačný boj oboch národov vytvorením spoločného štátu. Reprezentácie oboch národov zakotvili predstavu budúceho česko-slovenského štátu založeného na princípe rovnosti oboch (budúcich) štátotvorných národov v Clevelandskej (1915) a Pittsburskej (1918) dohode. Obe dohody predpokladali federálny model budúceho spoločného štátu.

28. októbra 1918 vyhlásili v Prahe česko-slovenský štát, o dva dni neskôr sa v Martine k vyhláseniu pripojila aj slovenská politická reprezentácia. Nový štát sa zrodil na troskách porazeného rakúsko-uhorského impéria. V jeho základoch stála myšlienka prirodzeného práva každého národa na vlastný národný štát a historicky síce nekorektná, ale politicky produktívna požiadavka zjednotenia v minulosti rozdeleného jednotného česko-slovenského národa.

Vznik československej republiky umožnil bazálne zmeny v politickej, hospodárskej, sociálnej i kultúrnej sfére života spoločnosti na Slovensku, ktoré si do nového štátu stavaného na modernizačných základoch prinieslo neblahé bremeno typicky rurálnej krajiny ešte napoly väziacej vo feudalizme. Zaostávanie vo všetkých oblastiach nielen v porovnaní s vyspelou Európou, ale aj s partnerskými Čechmi sa od počiatku odrazilo na nerovnoprávnom postavení oboch národov v spoločnom štáte. Namiesto federálneho modelu bol do života uvedený asymetrický unitárny štátny útvar. Pôvodne nosná, politicky zdôvodnená idea čechoslovakizmu v českom prostredí postupne zdegenerovala na ignorantský paternalizmus. Neriešenie, zámerné ignorovanie hromadiacich sa špecifických problémov premeny slovenskej pôvodne rurálnej spoločnosti na spoločnosť industriálnu vyústilo do vážnych rozporov vo vzťahoch oboch národov, ktoré ohrozovali samotnú existenciu Československej republiky. Paradoxne národ, ktorého meno bolo zakotvené v názve štátu, znovu pociťoval ujmu na svojich



právach a opäť sa začal aktivizovať v národnoemancipačnom zápase. Obdobie vyhrotených problémov vo vzájomných vzťahoch oboch národov dalo podnet aj na výraznejšiu prezentáciu radikálnych opozičných prúdov, vytváral sa priestor pre rôzne formy konzervatívnej ideológie, najvýraznejšie prezentovanej v autonomizme ľudáckeho nacionalizmu.

Problematický vzťah českej politickej reprezentácie k Slovensku vnímali negatívne nielen opoziční autonomisti, ale aj čechoslovakisti lojálni voči centralistickej vláde.

Významný predstaviteľ hlasizmu, zakladateľ časopisu Hlas M. Hodža, ktorý sa výrazne angažoval pri presadzovaní myšlienky čechoslovakizmu v slovenskom prostredí, bol zaskočený centralistickou politikou prvej ČSR. Hoci - z pragmatických dôvodov - vždy nekompromisne presadzoval ideu spoločného štátu a v záujme jeho vybudovania a zachovania zastával ideu "jednotného politického národa", zároveň vzhľadom na existenciu určitých špecifik v kultúre i historickom vývine u oboch národov uznával, že Slováci sú (relatívne) samostatný národ, i keď len v zmysle "historicky daného mravného celku". Preto aj, hoci inak bol odporcom tzv. "slepého nacionalizmu", do istej miery pripúšťal "'slovenský nacionalizmus ako mravný princíp', ale vždy len v abstraktnej podobe akéhosi 'mravného princípu'" ([5], 51), ktorý je "nepostrádateľnou hybnou silou" vedúcou k vlastnému pozdvihnutiu, čím zároveň napomôže rozvoju "štátneho politického celku". V najkonfliktnejších 30-tych rokoch M. Hodža zjavne kolísal medzi politickou požiadavkou vybudovať a udržať pevný československý štát a potrebou rozvíjať slovenský národ s jeho kultúrnymi špecifikami, predsa len nanačujúcimi určité diferencie medzi oboma zložkami, podľa jeho predstáv a túžob, vytvárajúceho sa jednotného československého národa. Táto rozkolísanosť názorov M. Hodžu na otázku slovenského národa, nejasnosť v samotnom jeho vymedzení, konfúznosť názoru na vzťah slovenského národa k českému doviedla Hodžu do sporu so samotným Masarykom.

V opozícii voči ideológii čechoslovakizmu sa zaktivizovali prúdy konzervatívnej národnárskej inteligencie stavajúce svoj program na koncepcii svojbytného slovenského národa, ktorá bola založená na tzv. tradičných hodnotách, na ideí kresťanstva, (mýtickej) národnej minulosti, na predstave homogénneho, vnútorne neštruktúrovaného národného spoločenstva, t.j. na idealizovanom obraze čistého, jednoduchého rurálneho spoločenstva skromných, čistých, jednoduchých, vonkajšími vplyvmi neskazených slovenských mužov a žien. Spoločným zjednocujúcim prvkom konzervatívnych opozičných prúdov bola obava z možnej sekularizácie, ktorá mohla vyústiť až do ateizácie Slovákov, čo by vraj zákonite viedlo slovenský národ k duchovnej záhube, a tým aj k záhube národa ako takého. Ďalším spoločným prvkom boli obavy z cudzorodých vplyvov, z pokrokárstva, z ideí liberalizmu a demokratizmu, ktoré tradične rámcovali obranárske programy konzervatívnych národnárov. Zo strachu pred mravným úpadkom národa, a tým jeho záhubou snažili sa eliminovať prístupy akýchkoľvek náznakov modernizácie nielen v politike, kultúre, sociálnej sfére, ale aj v oblasti vedeckého poznania a filozofie. Tak sa na platforme odmietania modernizácie spoločnosti vzácnne zhodli (katolícki) ľudácki nacionalisti s martinskými (luteránskymi) konzervatívnymi národnármi.

Vzrastalo nebezpečenstvo dobrovoľného izolacionalizmu, do ktorého sa tradicionalistickí národnári snažili dotlačiť slovenskú spoločnosť v dobe, keď mala reálnu



šancu vymaniť sa z tesnej kazajky tradícií a s pomocou vlastného intelektuálneho potenciálu, ale aj s pomocou zvonka nastúpiť cestu modernizácie. Avšak práve modernizačné tendencie tradicionalisti považovali za nebezpečné "pokrokárske" útoky na samotnú podstatu národa, ktorý práve oni jediným správnym spôsobom obrodzovali, na cirkev ako jeho hlavný pilier a tiež na nich osobne ako na jediných zákonitých reprezentantov slovenského národa, dedičov slávnych tradícií národného buditelstva. Mladý A. Matuška presne vystihol situáciu, keď za hlavné dôvody kritického stavu slovenskej spoločnosti považoval "prepolitizovanosť", "preteologizovanosť" a "k tomu sa pripája najväčšia príčina všetkých príčin a následkov u nás - dáma v kroji: tradícia" ([6], 31).

Konzervatívni národnári - katolícki aj luteránski -, ktorí pociťovali vážnu hrozbu zo strany modernej európskej vedy a filozofie začiatku 20. storočia, sa v opozícii proti modernizačným tendenciám v slovenskej spoločnosti stretli na platforme kresťanských tradícií, zhodli sa na nutnosti ich obrany ako samotnej podstaty slovenského národa.

Do vyhrocujúcej sa polemiky vstúpil významným príspevkom katolícky teológ - novotomista František Jehlička. Vo svojej práci *Novoveká filozofia a Slováci* [4] z roku 1903 podrobil ostrej kritike filozofiu a vedu po Tomášovi Akvinskom. Za zlatý vek filozofie a myslenia vôbec pokladal obdobie stredovekej scholastiky - obdobie, kedy filozofia plnila úlohu "služky teológie". Novoveká filozofia podľa neho spôsobila chaos v myslení ľudí, nabádala ich premýšľať nad danosťami, a tým ich viedla k bezbožnému pochybovaniu. Jehlička na začiatku 20. storočia vytýkal priekopníkom modernej novovekej filozofie ich opovážlivosť, s akou nabúrali pevný, jednoznačný systém scholastiky. "Dedičný hriech modernej filozofie, pod jehožto ťarchou podnes trpí, spáchaný bol vtedy, keď noví myslitelia koncom 15. a 16. storočia bez dôvodu odtrhli sa od filozofie scholastickej." ([4], 7) Ostro sa vysporiadal so všetkými poscholastickými modernizačnými filozofickými prúdmi - osobitne s empirizmom, racionalizmom a fenomenalizmom, všetkými, ktoré sa postavili do služby rozumu oproti slepej viere.

Z hľadiska vtedajšieho smerovania myslenia v európskom kontexte by sa mohlo zdať podivuhodné, že v 20. storočí Jehlička vyzýval k návratu k zdravým koreňom filozofie, t.j. k Tomášovi Akvinskému, k Aristotelovi a k Platónovi. On sa však len hlásil k encyklike *Aeterni patris* Leva XIII. z roku 1879, ktorou pápež kodifikoval tomizmus. Na tejto platforme postavil Jehlička svoju apológiu teológie pred modernizačnými tendenciami v myslení. Prvotným cieľom Jehličkovej práce nie je samotná prezentácia novovekej filozofie, ale úsilie varovať Slovákov pred novotami, pred pokrokom v myslení, pred zmenami v spoločenských pomeroch, v tradičných vzťahoch k náboženstvu a k politike. Vytýčil si a naplňal ciele, ktoré boli vlastné nielen užšej skupine katolíckych konzervatívco, ale celému širokému prúdu konzervatívnej národnárskej inteligencie - ochrániť "ľud" pred nebezpečnými myšlienkami liberalizmu, demokracie, pokrokárstva a z týchto zdrojov hroziaceho ateizmu. Kvôli naplňaniu národnárskeho programu do "filozofickej" práce úmyselne, s výchovným cieľom zakomponoval ideologické a politické prvky.

Napriek očividným pozitívnym vývinovým tendenciám v období existencie I. ČR, ktoré sa odzrkadlili na postupných zmenách slovenskej spoločnosti, a to tak vo sfére ekonomickej, ako aj vo sfére kultúrnej a politickej, vývin vzťahov oboch štátotvorných národov nadobúdal krízové črty. Vzhľadom na necitlivé implantovanie zdeformovanej



idey čechoslovakizmu do slovenského prostredia nebol završený a vlastne nikdy neustal národnoemancipačný zápas slovenského národa. Jeho hlavnými protagonistami i naďalej zostávali predstavitelia inteligencie, predovšetkým náboženskej.

Osobitne aktívna bola skupina katolíckych konzervatívnych národnárov politicky združených v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a okolo nej. Jej politický program bol výrazne autonomistický, konečným cieľom bolo vytvorenie národného štátu. Teológ J. Tiso, ktorý sa hlásil k myšlienkam A. Hlinku, sa stal popredným ideológom HSĽS. V množstve článkov, rozhovorov, rečí a posolstiev sformuloval základné idey vlastnej predstavy národa a nacionalizmu, na konzistentnú koncepciu sa ich v knižnej forme pokúsil spracovať Š. Polakovič ([8]; [9]), ideológ slovenského štátu.

Tisova koncepcia národa a nacionalizmu bola vo svojej podstate tradicionalistická, nadväzovala na ideové dedičstvo národnoobrodeneckého hnutia. V jej základoch boli myšlienky L. Štúra o národnej svojbytnosti a slovenskom národnom jazyku, spájal v nej dva základné piliere svojho teoretického i praktického záujmu - otázky mravnosti a otázky národa a nacionalizmu. Tisovu koncepciu kresťanského nacionalizmu ďalej bohato rozvíjali katolícki konzervatívni národnári.

Tisovo chápanie národa je tradicionalistické - jeho definícia je etno-kultúrna s dôrazom na kultúrno-duchovné prvky. Odmietal liberalistický princíp individualizmu - národ považoval za bohom stvorenú danosť - entitu, ktorá je nadradená individuí, ktoré ju tvoria. Národ však nie je jednoduchým súčtom jednotlivcov, ale je špecifickou entitou, svojbytným organickým celkom. Z dôvodu kresťanských mravných princípov však Tiso národ nepovažoval za konečnú - najvyššiu hodnotu, ale len za vyšší stupeň na ceste človeka-jednotlivca k bohu, za entitu, v ktorej a prostredníctvom ktorej človek môže prísť k bohu, ku skutočnej najvyššej hodnote.

Tiso vychádzal z tzv. "Kristovho nacionalizmu", ako označoval Kristovu lásku k svojmu vlastnému národu, a z náboženských prikázaní. Ako teológ riadiaci sa prikázaniami nemohol pripustiť legitimitu predstavy o určitých vyvolených národoch, ktoré mali právo na svojej ceste zveľad'ovania potláčať iné národy, resp. ich aj ničiť. Jeho nacionalizmus nebol (národne) egoistický, pretože to by odporovalo kresťanskému učeniu - Kristus učil láske k vlastnému národu, ale aj k iným národom.

Významným prvkom jeho koncepcie bolo zdôraznenie integračného charakteru nacionalizmu ako ideológie. Aj v tomto ohľade nadväzoval na klasické tradicionalistické konzervatívne predstavy o národe ako homogénnom spoločenstve. Veril a želať si, aby nacionalistická ideológia bola takou silou, ktorá dokáže zjednotiť národ, zrušiť všetky sociálne i duchovné rozdiely medzi jeho členmi, čím sám nadobudne a znásobí svoju silu, aby mohol čeliť nebezpečenstvám zvonku. V tom sa odzrkadľovali obavy Tisa a jeho duchovných nasledovníkov z vnútorne diferencovaného národného celku, z toho potom vyplývala snaha o potlačenie akýchkoľvek prejavov duchovnej diferencovanosti. Vnúterná jednota národa spolu s prijatým princípom Vodcu mala byť zárukou stability a prosperity národa. Takýmto ponímaním napokon zákonite dospel k totalitarizmu tak vo sfére teoretickej, ako aj vo sfére prakticko-politickej.

Totalitársky modifikovaný kresťanský nacionalizmus sa jasne prejavil v koncepcii ideológa a autora štátnej filozofie samostatného slovenského štátu Š. Polakoviča.



Ovplyvnený svojou katolícko-teologickou blondelistickou orientáciou adoptoval Tisovu tradicionalistickú náuku a rozpracoval vlastnú teoreticky zdôvodnenejšiu koncepciu. Zmysel filozofie videl v jej splynutí s ideológiou, v tom, že reflektuje skutočnú ľudskú činnosť, "uskutočňovanie života". Usiloval o vytvorenie nacionalistickej ideológie založenej na filozofii blondelizmu a ideách kresťanského nacionalizmu.

Polakovič rozpracoval koncepciu, podľa ktorej národy, chápané ako "samobytné národné bytosti", sú výsledkom Božieho stvoriteľského zámeru. S odkazom na zjavnú nespravodlivosť osudov rôznych národov však netvrdil, že Boh stvoril národy jedným rozhodnutím, jediným aktom, ale prostredníctvom svojho pôsobenia na dejiny ľudstva dáva možnosť vzniku národov, iným ich existenciu dočasne odopiera a ďalšie nechá hynúť. Vzťah Boha k jeho výtvorom je špecifický v každom jednotlivom prípade. Dôkazom lásky božej k slovenskému národu bolo to, že mu umožnil vytvoriť si vlastný národný štát, čím mohol konečne naplniť cieľ snažení každého národného spoločenstva.

Polakovič určoval národ ako etno-kultúrnu, duchovnú entitu s hlavným dôrazom na prvok duchovného. Národné spoločenstvá sa formovali v dávnej minulosti od rodinnej formy cez kmeňovú až po naplnenie Božieho zámeru - po vytvorenie národa. V procese formovania národa spoločenstvo ovplyvňuje viacero faktorov - vonkajších (medzi ktoré ráta krajinu, reč a náboženstvo, v ranom období medzi ne radil aj tzv. krvné príbuzenstvo, túto myšlienku neskôr opustil) aj vnútorných (čím myslel dušu národa). Duchovno čiže duša či duch národa tvorí podľa neho jeho podstatu, pretože všetky ostatné národotvorné faktory majú síce svoj špecifický význam, ako jednotlivosti sú však buď zameniteľné, alebo môžu byť úplne vynechané. Jediné duchovno je však tým, čo vystihuje samu podstatu národa, t.j. slovenskosť. "Duch národa je princípom duchovného rázu národa a prameňom svojrázneho (slovenského, J. B.) myslenia a konania." ([7], 9)

V intenciách katolíckeho tradicionalistického prístupu k problematike sa zásadne staval proti liberalizmu a demokracii, proti individualizmu, kozmopolitizmu a ateizmu, ktoré pokladal za zdroj všetkých problémov v spoločnosti, ba celých spoločenských systémov, čo podľa neho viedlo k vzniku kríz na úrovni národnej, ale aj medzinárodnej. Vzhľadom na všeobecný krízový stav vo svete, zapríčinený podlomením či odstránením kresťanskej morálky - tradičného piliera konzervatívnej spoločnosti, Polakovič budoval nacionalistickú ideológiu slovenského štátu na princípoch kresťanstva a totalitarizmu a na vodcovskom princípe.

Kresťansko-nacionalistická tisovsko-polakovičovská orientácia bola síce vzhľadom na postavenie svojich hlavných reprezentantov v súdobej politike vojnového slovenského štátu veľmi výrazná, nie však jediná. Z rovnakých kresťanských katolíckych zdrojov tiež vyrástla svojím charakterom podstatne odlišná línia Maximiliána Chladného-Hanoša, ku ktorej sa hlásila aj širšia katolícka inteligencia.

Ideové základy tejto línie sú sformulované v knihe Chladného-Hanoša *Láska k národu* (1941) [3]. Patril k prúdu kresťansko-katolíckych konzervatívnych národnárov. Ako veľká väčšina katolíckych teológov privítal vytvorenie samostatného slovenského štátu ako naplnenie národnoemancipačného zápasu slovenského národa. Signifikantná je ale autorova výzva hneď z úvodu knihy, ktorou sa zasadzuje za hľadanie tzv. zlatej strednej cesty pri presadzovaní národnej idey v reálnej spoločensko-politickej situácii. Priznal nacionalizmu hlavnú zásluhu na budovaní moderných



národov, po I. svetovej vojne na vytvorení mnohých samostatných "národných" štátov, na prebúdzaní národov koloniálnych ríš. Zároveň si ale uvedomoval nebezpečenstvo sklznutia do bezohľadného nacionalizmu, forsírujúceho práva jedného národa na úkor ostatných národov. Kresťanský svetonáhľad je podľa neho akousi poistkou chrániacou pred možnosťou zlyhať ako príslušník národa a nedovoľujúcou podľahnúť xenofóbnym pocitom. S vedomím tejto skutočnosti svoju knihu otvorene označuje za apológiu kresťanského svetového názoru ([3], 12).

Pri analýze fenoménu národ upozorňoval na povrchnosť tradičných laických charakteristík sústredujúcich sa na podľa neho vonkajšie črty národa, akými sú štát, reč, telesný (antropologický) typ, zvyky a duševný typ (krátke anekdotické hodnotenie podľa jednej výraznej črty: vtipnosť, dôkladnosť, pomalosť atď.), ktorými možno fenomén národa zovšeobecňujúco opísať, ale nie poznať. Chladný-Hanoš definoval národ ako "ľudské spoločenstvo, ktoré na základe kultúrnej jednotnosti prejaví vôľu, aby ho pokladali výslovne za osobitný 'národ'" ([3], 32). Kultúrou nazýval "úplný súhrn hodnôt, hlavne duchovných, spoločenských, ktoré pôsobia na člena spoločnosti od malička a nechávajú v ňom nadlho nezotriteľnú stopu" ([3], 36). Kultúra, teda duchovné hodnoty spoločenstva, tvorili v jeho koncepcii spoločný základ, základ súdržnosti vôlí. Vôľový princíp je podstatný pri sebaidentifikácii jednotlivca s určitým národným spoločenstvom. Bez neho niet pocitu národovectva (nacionalizmu), ako nazýva "činorodú lásku k národu".

V otázke pôvodu národov sa uchýľoval k argumentom z Biblie. Zastával tradičné stanovisko kresťanských katolíckych tradicionalistov, podľa ktorých je "pôvodcom" národov Boh. Z Biblie tiež vyplýva, že Boh stvoril množstvo národov, ktoré sa od seba odlišujú, napríklad aj rečou. A Bohu záleží na všetkých národoch, má starosť o ich blaho, i keď zmluvu uzavrel len s jedným vyvoleným národom. Z toho vyvodzoval, že je proti božiemu zámeru šovinistický nacionalizmus jedného národa potláčajúci práva ďalších národov, a vice versa, z kresťanského učenia priamo vyplýva povinnosť milovať nielen svoj vlastný národ, ale aj všetky ostatné národy, pretože všetky sú božimi výtvormi, pred božimi očami medzi nimi niet rozdielu a nad všetkými Boh bdie.

Knihu *Láska k národu* Chladný-Hanoš vydal v roku 1941 v čase vojny, ktorú proti sebe viedli mnohé národy sveta. Očividné bolo zneužívanie národnej idey nemeckým nacionálnym socializmom, talianskym fašizmom, ale, ako sa ukazovalo, táto ušľachtilá idea mohla byť zneužitá v každom národe, pokiaľ neexistoval nejaký korigujúci princíp. V našom kultúrnom priestore sa ponúkalo kresťanstvo so svojou morálkou. Bolo len prirodzené, že katolícky teológ so silnými mravnými zásadami a obavami z hrozby ich porušenia, či dokonca zrušenia sa rozhodol použiť všetky dostupné prostriedky a poukázať na takéto nebezpečenstvo, dokázať nekresťanskosť šovinizmu (ale aj kozmopolitizmu, liberalizmu a socializmu) a nevyhnutnosť postaviť sa mu na odpor konaním dobra. Kniha je podľa autorových vlastných slov apologetikou kresťanského svetového názoru a tak je aj koncipovaná, keďže okrem jednej časti sa jej podstatná časť zaoberá predkladaním argumentov z Biblie v prospech čistej, humánnej národnej idey. Dôležité je, že jeho koncepcia nacionalizmu sa neprikláňa k extrémnemu nacionalizmu, k národnému egoizmu, nepracuje s vodcovským princípom, ale, aj keď národ preňho predstavuje



vysokú hodnotu, nie je hodnotou jedinou ani najvyššou - tou sú večné mravné hodnoty, ku ktorým človek dospieva prostredníctvom náboženstva.

K problému nacionalizmu sa vo vojnovej dobe sporadicky vyjadrovali viacerí intelektuáli. Viedol ich k tomu skôr hlas svedomia, nie snaha o vypracovanie konzistentnej vedeckej koncepcie. Chladný-Hanoš dal základ vzniku línie kresťansko-katolíckeho nacionalizmu, ktorá v dobe vypätého politického nacionalizmu, úderných hesiel o jednote národa, o národe ako najvyššej hodnote preferovala univerzálne ideály humanizmu. V najucelenejšej podobe boli názory predstaviteľov tejto línie prezentované v diskusii členov Filozofického odboru MS, ktorá sa pod názvom *Nacionalizmus ako ideológia* konala 5. júna 1943 v Nitre. Pod rovnakým názvom bola publikovaná na stránkach Filozofického časopisu MS [2]. Pracovnú schôdzku zvolal psychológ Anton Jurovský, predseda Filozofického odboru MS, ďalej sa jej zúčastnili novotomista A. J. Šurjanský, sociológ Alexander Hirner a filozof Jozef Dieška.

Ústrednou myšlienkou diskusie bolo odhaliť podstatu vzťahu nacionalizmu, profilujúceho ideologického fenoménu tej doby, a kresťanského svetonáhľadu, ku ktorému sa hlásili nielen diskutéri, ale i hlavní protagonisti extrémistickej línie slovenského nacionalizmu tak na teoretickej úrovni, ako aj v reálnej politike. Aj napriek zjavnej lojalite k vtedajšiemu režimu úsilie o objektívny vedecký náhľad na problematiku, rovnako ako idea humanity, ktorú zastávali, im nedovoľovali podľahnúť štátnej ideológii, prijať za svoje myšlienky, ktoré sa priečili ich najvyššej prijatej hodnote - humanite.

Jurovský rozlišoval medzi nacionalizmom politickým, čo bol v podstate politický program určitej politickej strany (čím reagoval na politickú realitu v slovenskom štáte), a nacionalizmom ako ideológiou, ako "praktickou filozofiou, teda súčasťou svetonáhľadu človeka", ako "subjektívne stvárnenu a zažitou v praxi človeka na určitom jeho životnom úseku sa uplatňujúcou jeho vlastnou filozofiou" ([2], 169-171).

Šurjanský akcentoval morálny aspekt nacionalizmu, zaoberal sa jeho "jeho mravnou prípustnosťou a mravnou záväznosťou". Keďže však nacionalizmus má dve stránky - pozitívnu v zmysle mravného povznesenia národa, ale aj negatívnu, vyplývajúcu z egoizmu a xenofóbnych pocitov jednotlivého národa, ktorá sa v relevantných časoch prejavila vo svetovom vojnovom konflikte, Šurjanský sa prikláňa k používaniu už zažitého termínu národovectvo (aspoň v slovenských pomeroch), ktorý dokáže lepšie vyjadriť samotnú podstatu tohto fenoménu - "čínorodú lásku k národu". Národovectvo ako ideológiu chápal ako výsledok zložitého procesu, samo ako "veľmi zložitý jav" obsahujúci tak racionálne, ako aj emocionálno-iracionálne prvky, ktoré ho ozrejmuju, ale neprofiluju ([2], 185).

Sociológ Hirner považoval nacionalizmus za "jeden z princípov sociability", avšak princíp sekundárny, keďže je vlastne "spôsobom, ktorý si ľudstvo zvolilo za formu na uplatňovanie dobra, spravodlivosti, pravdy a všeobecného blaha v ľudskej spoločnosti" ([2], 193). Nacionalizmus ako forma sociability v psychologickom zmysle predstavuje širokú škálu medzi dvoma pólmi: od podvedomých aktov sympatie, dôvery cez heslá a pasívne prijímanie dôsledkov až po uvedomelé cieľavedomé, často sebaobetujúce konanie v prospech národa.

Hirner otvoril problém nacionalizmu ako istého druhu egoizmu. Nacionalizmus prezentoval ako zospoločenšujúci činiteľ skupiny jednotlivcov. Zároveň je ale



nacionalizmus limitovaný sám sebou, pretože na druhej strane v záujme ochrany záujmov vlastnej skupiny sa stavia do opozície voči iným spoločnostiam, čím sa nevyhnutne dostávame aspoň k "zážitku cudzoty oproti všetkému, čo nie je nacionálne súrodé". A hoci za regulátor usmerňujúci jednotlivcov pokladal ideu humanity, alibisticky dodal, že človek má k nej dospieť cez ideu nacionalizmu.

Filozof Dieška chápal nacionalizmus ako "súhrn určitých tendencií", ktoré v človeku vzbudzuje národ ako hodnota. Hodnotenie považoval za psychický akt prežívania, takže aj nacionalizmus v "jeho prvotnej a pôvodnej forme" zaradil medzi psychické reality. Existenciu národa pokladal za nespochybniteľný sociologický fakt, za určitú empiricky skúmateľnú danosť v konkrétnom reálnom svete. Je hodnotou zastávajúcou v hierarchii hodnôt špecifické, nie však najvyššie miesto. Pri stanovovaní hierarchie hodnôt prechádzal od jednotlivca, osobnosti, cez národ a ľudstvo ako celku ľudských osobností až k Absolútnu.

Pokiaľ sa pohybujeme v rámci sociológie či psychológie, ide o vedu, na poli ktorej žiadne nebezpečenstvo konfliktov nehrozí. Konflikty sa však prejavujú okamžite po opustení oblasti sociológie a psychológie, pri prechode do "praktickej ideológie". Podľa Diešku je hlavnou príčinou vznikajúcich konfliktov nesprávna filozofia hodnôt nekriticky preberaná z cudzích ideológií, ktorá v slovenskej realite vyústila do hypertrofie hodnoty národa a napokon do totalitného nacionalizmu. Podčiarkol, že ani zaobaľovanie idey *totalitného* nacionalizmu frázami o jeho kresťanskom charaktere nemôže odstrániť ani zakryť jeho nebezpečenstvo. "Myšlienka totalitného nacionalizmu je v zásadnom rozpore s kresťanským svetonáhl'adom a každý pokus o kompromis je tu márný (v tom vidím i ťažkosť s vypracovaním koncepcie slovenského národného socializmu)." ([2], 199) Totalitný nacionalizmus označil tiež za "*spoločenský egoizmus*", ktorý má blízko k šovinizmu a skoro nevyhnutne sa spája s pocitmi xenofóbie, ba aj rasovej nenávisti. Z tohto hľadiska pokladal akýkoľvek nacionalizmus za nižší stupeň kultúrneho vývinu ako humanizmus. Humanizmus je najširšou bázou *spoločného nažívania ľudstva* úzko spojenou s kresťanstvom, s kresťanskými ideálmi.

Členovia Filozofického odboru MS, autori publikovaných príspevkov, sa síce prihlásili k svojim kresťanským koreňom a vyznali sa aj z lásky k vlastnému národu, avšak princípy vedeckej objektívnosti ich doviedli k artikulácii celého radu otázok a problémov, ktorými nielenže spochybnili idey vládnucej ideológie kresťanského *totalitného nacionalizmu*, ale priamo nimi odhalili ich (skrývaný) antihumanizmus. Jednoznačne sa prihlásili k idei humanizmu, ktorej sa musia všetky ostatné - v mene zachovania ľudskosti ľudstva - podriadiť. Vo vypätej vojnovnej dobe ich verejné vystúpenie, hoci na stránkach odborného časopisu s pomerne obmedzeným dosahom, nesie pečať pokračujúceho a neutíchajúceho úsilia predstaviteľov slovenskej inteligencie udržať a rozvíjať myšlienky humanizmu v národe.

Skúmanie ideových prístupov k riešeniu problematiky národa, národného a nacionalizmu v prvej polovici 20. storočia poukazuje na pretrvávajúci pocit nezavršenej národnoemancipačného zápasu slovenského národa. Nositeľmi týchto ideí zostal aj naďalej širší prúd slovenskej inteligencie, motivovaný do značnej miery skôr praktickými ako teoretickými dôvodmi. Aj keď nemožno tvrdiť existenciu vyslovene filozofického prístupu v tejto oblasti, viacerí autori rôznych konceptov nastolili viacero



závažných otázok poukazujúcich na určitú špecifickú úroveň rozpracovania parciálnych problémov teórie národa a postupný presah z oblasti praktického riešenia aktuálnych - krízových - situácií do oblasti teoretickej reflexie. Nezanedbateľným prínosom predstaviteľov tohto smeru myšlienkového prúdenia na Slovensku v tej dobe zostáva ich snaha udržať a ďalej rozvíjať humanistické tradície intelektuálov a ich implantovanie do aktuálneho života slovenskej spoločnosti v každej - a to aj v emocionálne vypätej dobe totalitného politického režimu, čo rozhodne môže byť príkladom a zároveň aj výzvou i pre ďalšie generácie našej inteligencie.

## LITERATÚRA

- [1] BODNÁR, J.: Filozofia hlasistov. In: DEJINY FILOZOFIE NA SLOVENSKU V XX. STOROČÍ. Bratislava 1998.
- [2] Filozofický zborník Matice slovenskej 1943/IV.
- [3] CHLADNÝ-HANOŠ, M.: Láska k národu. MS Turč. sv. Martin 1941.
- [4] JEHLIČKA, F.: Novoveká filozofia a Slováci. Odtisk z Národných novín. Turč. Sv. Martin 1903.
- [5] KOLLÁR, K.: Milan Hodža. Bratislava 1994.
- [6] MATUŠKA, A.: DIELO I. Bratislava 1990.
- [7] POLAKOVIČ, Š.: Náš duch. Bratislava 1941.
- [8] POLAKOVIČ, Š.: Tisova náuka. Bratislava 1941.
- [9] POLAKOVIČ, Š.: Z Tisovho boja. Bratislava 1941.

---

Prispevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5097/00.

---

PhDr. Jana Balážová, CSc.  
Filozofický ústav SAV  
Klemensova 19  
813 64 Bratislava  
SR